

GUZIKI MUNDUROWE BRYGAD KORONNYCH KAWALERII NARODOWEJ.

W 1775 roku, uchwałą Sejmu Rzeczypospolitej rozwiązano husarię jako formację wojskową. Jej dawne oddziały wraz z pancernymi zostały przekształcone w Kawalerię Narodową (KN), natomiast z jazdy lekkiej utworzono Pułki Przedniej Straży (PPS). W zachowanych archiwaliach dotyczących umundurowania nowopowstałych jednostek, znajdują się drobiazgowo opisy niemal wszystkich jego składników. Wymogi zawarte w ówczesnych przepisach ubiorczych w pewnym zakresie odnoszą się także do guzików, które dzięki temu można identyfikować – chociaż w ograniczonym stopniu – nadając im miano „pierwszych polskich guzików wojskowych”. W tej nazwie (guziki wojskowe) zawiera się nie tylko ich funkcja użytkowa, ale także rola informacyjna i dekoracyjna. Wynika ona z umieszczania na nich już od końca XVIII w. numerów jednostek bojowych a następnie rodzaju broni, symboli administracji wojskowej, godła państwowego, a także ozdobnych ornamentów (obwódki, labry).

Stan Wojska Rzeczypospolitej pomiędzy rokiem 1776 a 1785 ukazany został w norymberskim wydawnictwie Gabriela Mikołaja Raspe z roku 1781. Na ręcznie kolorowanych rycinach wykonanych w technice akwaforty przedstawiono m.in. pierwsze wizerunki oficerów KN oraz PPS w nowych mundurach. Z powodu braku zachowanych przepisów z tego okresu ryciny z albumu Raspego, wraz z ich częścią opisową, stanowią najpełniejsze źródło ikonograficzne wojska Rzeczypospolitej doby stanisławowskiej przed późniejszymi zmianami, które dokonały się głównie w okresie Sejmu Wielkiego¹. Wizerunki wykonane z dużą znajomością przedmiotu nie są niestety na tyle dokładne, aby oddać szczegóły guzika, pokazują natomiast jego umiejscowienie.

Kwestię guzików poruszają dopiero pierwsze (znane) pełne przepisy mundurowe dla brygad KN i PPS, ustanowione przez Departament Wojskowy Rady Nieustającej w 1785 roku. Określiły one ich liczbę (32-33 szt. – zależnie od liczby naramienników), miejsca mocowania oraz kolor: *Kurtka w Brygadach y Pułkach, sukienna granatowa z kołnierzem stojącym wykładanym z klapami [...] a w miejsce pendentu bez klapów na trzy guziki zapięta, [...] u tey poły na bok wykładane do pobocznych kieszonek ukośnych dochodzić, y na guziki zapinać się maiq, [...]. Guziki u Kurtek na klapach wykładanych, po siedm z obydwóch stron w równey odległości; na stryflikach kieszonkowych [trójzębna klapka przy kieszeni kurtki – MK] po trzy, w tyle niżej stanu nad fałdkami po jednym, u rękawów po dwa guziki przyszyte będą; też guziki w całym ubraniu Mundurowym dla Brygad Koronnych białe, dla Brygad Litewskich żółte, dla Pułków Koronnych żółte, dla Pułków Litewskich białe naznaczaią się. Naramniki u Kurtek białe niciane z folgą sukienną, na guziki zapinane [...]. Płaszcz w Brygadach Koronnych y Pułkach, sukna białego, w Brygadach z kołnierzem karmazynowym, w Pułkach granatowym, pod szyją na dwa guziki zapięty [...]*².

¹ Z. Żygulski (jun.), H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988, s. 37-40.

² PRZEPIS UBIORU DLA BRYGAD KAWALERII NARODOWEJ, Y PUŁKOW PRZEDNIEJ STRAŻY, WOJSKA OBOYGA NARODOW, PRZEZ DEPARTAMENT WOJSKOWY w Roku 1785. przy układaniu Regulaminu USTANOWIONY [w:] J. Czop, *Barwa Wojska Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku oraz Legionów Polskich 1797-1807*, Rzeszów 2017, s. 108-109.

Pod koniec 1789 roku, decyzją Komisji Wojskowej Obojga Narodów, szwadronom KN oraz PPS nadane zostały numery porządkowe³, podobnie jak piechocie, w której numery te odniesiono do regimentów. W jednym z ważniejszych dla historii polskiej wojskowości opracowani Konstantego Górskiego znajduje się następujące uzasadnienie wspomnianej decyzji Komisji: *Ponieważ szwadrony kawalerii narodowej od pułków przedniej straży w niczem się mundurem nie różniły, to dla odróżnienia nadano im numera. W kawalerii narodowej brygada wielkopolska, otrzymała numer od 1-24, brygada Dzierżka 25-48, brygada Lubowidzkiego od 49-72, brygada Jerlicza od 73-96. Pułkom zaś Straży przedniej dano: królowej Karwickiego Nr. 1, buławy w. koronnej Nr. 2, buławy poln. koronnej Nr. 3, Byszewskiego Nr. 4, ks. Józefa Lubomirskiego Nr. 5⁴.*

K. Górski (podobnie jak wcześniej przywołany w przypisie B. Gembarzewski) niestety nie podaje w tym miejscu dokumentu źródłowego.

Wprowadzone zmiany prawdopodobnie rozpoczęły proces wymiany zwykłych, gładkich guzików mundurowych stosowanych dotychczas, na guziki z numerami, w przypadku KN prawdopodobnie z numerami szwadronów. Zmiany te nie były jednak w pełni realizowane z powodu braku środków finansowych. Znaczny koszt numerowanych guzików spowodował, że Komisja Wojskowa już w 1790 r. poleciła zamieszczać nad bulionem szeregowych numer naszyty na taśmie, w kolorze granatowym, a guziki stosować gładkie⁵.

Spośród czterech zaledwie zachowanych w kraju kurtek mundurowych KN⁶, aż na trzech widnieją guziki gładkie, bez śladu numerów, a wśród nich na kurtce należącej do generała majora armii koronnej Benedykta Kołyszki (wcześniej brygadiera 2. ukraińskiej brygady KN), przechowywanej w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie⁷.

³ B. Gembarzewski, *Rodowody pułków polskich i oddziałów równorzędnych od r. 1717 do r. 1831*, Warszawa 1925, s. 7-9.

⁴ K. Górski, *Historia jazdy polskiej*. Kraków 1894, s. 197. Podana przez autora przyczyna wprowadzenia numeracji dla szwadronów i pułków jest dyskusyjna. Wydaje się, że istniejące różnice w umundurowaniu KN i PPS były jednak znaczące. Dotyczyły głównie kolorystyki, która jest najbardziej widoczna. Zgodnie z przepisami z 1785 r., w omawianym okresie towarzysze i szeregowi KN powinni jeszcze ciągle używać szarawarów w kolorze karmazynowym, natomiast w PPS w kolorze granatowym (pułki: 1, 4 i 5) lub zielonym (pułki: 2 i 3) wraz z zieloną kurtką. Nawet jednakowe, granatowe kurtki obu formacji (tylko w 2 i 3 PPS zielone) różnił jednak dość wyraźnie odcień czerwieni wywinięć (kłapy, poły, kołnierz, rękawy, stryfliki itd.) – dla KN był to karmazyn, dla PPS jasno-pąsowy, a także szczegóły wykończenia (guziki, klamry, sznury, naramienniki itd.), które w przypadku brygad koronnych KN były białe (srebrne), natomiast w przypadku koronnych PPS – złote; na Litwie odwrotnie.

⁵ W. Boczkowski, *Polskie guziki wojskowe w okresie XVI-XIX w.* [w:] W. Boczkowski, M. Jaroszyński-Wolfram, K. Gładki, *Guziki. Przewodnik dla kolekcjonerów*, Warszawa 1999, s. 13.

⁶ P. M. Zalewski, *Rekonstrukcja munduru towarzysza Kawalerii Narodowej Koronnej z lat 1791-1794*, <http://arsenal.org.pl/rekonstrukcja-munduru-towarzysza-kawalerii-narodowej-koronnej-z-lat-1791-1794>, dostęp z 4 III 2017 r.

⁷ Z. Żygulski (jun.), H. Wielecki, *op. cit.*, s. 158-160, 322-323

Fot.1. Guziki na kurtce rotmistrza KN; ok. 1789 r.; (ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie; fot. MK).

Fot.2. Guziki na kurtce generała Benedykta Kołyszki; ok. 1794 r. (ze zbiorów MN w Krakowie; fot. MK).

Zasadniczą częścią kolejnego dokumentu związanego z przepisami ubiorczymi kawalerii, ustanowionego 2 marca 1791 r., będącego rodzajem planu finansowego wydatków mundurowych ponoszonych w brygadach KN i PPS, jest tabelaryczne zestawienie wszystkich jego sortów. Drobiazgowo wyliczono w nim także koszt wszelkich materiałów potrzebnych do ich wykonania wraz z robocizną. Zgodnie z zestawieniem do uszycia kurtki mundurowej potrzeba więc było: *Sukna granatowego przed stępowaniem 2. Łokcie, po stępowaniu 7. Ćwierci szerokości mającego 3. Łokcie, [...] Prócz Buławy Wielkiej i Polney Koronnych, które terażniejszy Kolor zielony zachowują. Sukna Kraprotowego [kolor sukna (...) podobny do koloru raka gotowanego*⁸ - MK] *na wyłogi 3. Ćwierci. Płotna na Podszewkę szerokości 4/3 Łokci 4. Guzików Cynowych Numerowanych Tuzinów 3. [...]. Natomiast do uszycia płaszcza z rękawami należało użyć: Sukna białego Łokci 7. Guzików Cynowych większych 12. mniejszych 2. [...]*⁹.

Z dokumentu wynika, iż materiałem, który służył do produkcji guzików, była cyna, zwykle w postaci stopu z innym metalem, zwłaszcza z ołowiem. Guziki kurtki mundurowej były numerowane, chociaż nie określono jakich jednostek organizacyjnych numeracja ta dotyczyła. Ich planowana w zestawieniu liczba wynosiła 36 szt. i uwzględniała zapewne także egzemplarze „na zapas”, gdyż zgodnie z przepisem do kurtki wystarczyły 32-33 szt. Nie wspomniano natomiast o numerowaniu guzików płaszcza, podając tylko, iż były one wykonywane w dwóch wielkościach: 12 szt. dużych głównych oraz 2 szt. mniejszych guzików przeznaczonych prawdopodobnie do zapinania rękawów.

11 marca 1791 r., Komisja Wojskowa Obojga Narodów wydała nowe przepisy mundurowe dla szeregowych i towarzyszy KN i PPS. Nie wprowadzały w stosunku do poprzednich wielu zmian, kładąc główny nacisk na unifikację ubioru żołnierzy wszystkich stopni oraz na stosowanie oszczędności w wydatkach. Znalazł się w nich m.in. następujący opis: *Kurtka. Kroiem dawniej od Kommissyi Woyskowej Obojga Narodów przepisany, a w przyłączonym modelu wystawionym z Naramnikami sukienkami, płotnem podszyta, dla*

⁸ J. Benda, *Nieznany mundur kawalerii narodowej*, [w:] *Broń i Barwa*, nr 2, 1936, s. 44.

⁹ *ROZKŁAD I TAXA Sprawunków Mundurowych dla Brygad Kawalerii Narodowej i Pułków Przedniej Straży Wojska Obojga Narodów. Dan w Warszawie na Sessyi Kommissyi Woyskowej Obojga Narodów Dnia 2. Miesiąca Marca 1791. Roku.* [w:] *Dawna Broń i Barwa*, nr 26, 2004, s. 50.

*Kawalerii Narodowej i Pułków JW. Byszewskiego Generała Lieutenantea, Xięcia Jerzego Lubomirskiego, i JW. Karwickiego w kolorze granatowym, a dla Pułków Buławy Wielkiej i Polney Koronnych w kolorze zielonym robiona bydź ma z wyłogami w kolorach, guzikami i na nich będącymi Numerami takowemiż, iakich dotąd podług dawniejszego przepisu Brygady Kawalerii Narodowej, i Pułki Przedniej Straży używały. [...] Płaszcz. Z Rękawami, czyli Opończa z Sukna białego, z przodu na dwanaście guzików zapięty podług modelu.[...]*¹⁰.

Pojawia się tu podobnie jak w dokumencie z 2 marca 1791r., zapis o numerowaniu guzików na kurtce, uszczegółowiony jedynie o informację, iż dotyczy numerów, jakich wg wcześniejszego przepisu używano w brygadach KN i PPS. Nie wynika więc z niego, czy na guzikach kurtki znalazły się numery szwadronów, brygad czy pułków. Przepis nie wspomina także o tym, czy w przypadku płaszcza wojskowego guziki były w ogóle numerowane.

Pomimo braku zapisów w wyżej przedstawionych, znanych i zachowanych ordynansach oraz przepisach mundurowych KN i PPS, które by w sposób jednoznaczny nakazywały oznaczanie guzików konkretnymi numerami – szwadronów, brygad lub pułków – numerowane guziki były w nich stosowane, a numeracja ta była odniesiona do szwadronu. Fakt ten dokumentują przede wszystkim dwa opracowania Jana Bendy, w których autor prezentuje opis munduru KN, m.in. na podstawie nie publikowanego pamiętnika Józefa Wróblewskiego¹¹, towarzysza z 56. szwadronu 5. brygady KN (przed reorganizacją w 1789 r. zwanej również 3. ukraińską brygadą KN, a po reorganizacji – 1. ukraińską brygadą KN) pod dowództwem Stefana Lubowickiego, z lat 1790-1794: *Kurtka granatowa, kołnierz, wyłogi, mankiety i wykładane poły amarantowe. Wcięta i do stanu zrobiona. Fałdy jej tak długie, iż tylko dotykały się siedzenia, a poły zakrywały uda. Wyłogi szerokie od kołnierza ku połom, zaokrąglone gdy się rozepną, a gdy jak się należało do powinności zapną na haftki od kołnierza do pasa, wtenczas formują dwa wyłogi proste, u których po sześć guzików białych numerowanych podług numeru każdego szwadronu [...]*¹².

Jednak, oprócz cytowanych opisów munduru, zawartych w opracowaniach J. Bendy, szczęśliwie zachował się w całości oryginalny egzemplarz kurtki z numerowanymi guzikami jednego ze szwadronów KN.

W części nieeksponowanych dotychczas zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie przechowywana jest kawaleryjska kurtka Antoniego Szmigielskiego, namiestnika 59. (radziwiłłowskiego) szwadronu KN. Podobnie jak wcześniej opisany, szwadron ten wchodził w skład 5. brygady KN pod dowództwem Stefana Lubowickiego, a od lipca 1792 r. – po awansie Lubowickiego na komendanta garnizonu warszawskiego – pod dowództwem Jana Świejkowskiego. Jak wynika z metryki eksponatu (wypisanej tuszem na podszewce munduru), właściciel nosił ją w bitwach: pod Zieleńcami (17 VI 1792) i Dubienką (18 VII 1792), podczas wojny (polsko-rosyjskiej) w obronie Konstytucji 3. Maja. Kurtka stanowi depozyt Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego nr 7453. W karcie inwentarzowej Muzeum Narodowego (Nr D. 1571) znajduje się następujący jej opis: *Kurtka z sukna granatowego z wyłogami i wypustkami karmazynowymi. Kołnierz stojąco wykładany wysokości 7 cm karmazynowy na podkładzie wewnętrznym granatowym. Wewnątrz kołnierza ślady z przodu i*

¹⁰ UBIOR SZEREGOWEGO Kawalerii Narodowej, i Pułków Przedniej Straży Wojska Obojga Narodów. Dan w Warszawie na Sessyi Kommissyi Woyskowej Obojga Narodów Dnia 11. Miesiąca Marca 1791. Roku. [w:] Dawna Broń i Barwa, nr 27, 2005, s. 54-55; K. Górski, *op. cit.* [skrót przepisu z 11 III 1791 r. - MK], s. 232-233.

¹¹ J. Benda, *Zasadnicze barwy mundurów wojska Obojga Narodów*, [w:] *Broń i Barwa*, nr 9, 1936, s. 196.

¹² J. Benda, *op. cit.*, [w:] *Broń i Barwa*, nr 2, 1936, s. 43.

z tyłu na krawędzi górnej po haftkach od halsztuka. Wyłogi napierśne odkładane amarantowe na podkładzie granatowym, zapinane lotem na 10 haftek, przypinane do 8 guzików cynowych z cyfrą 59. [...] Po obu bokach pół kurtki przecięte skośne kieszenie z naszytymi klapkami karmazynowymi [...].

Fot.3. Metryka na podszewce kurtki kawaleryjskiej A. Szmigielskiego (ze zbiorów MN w Krakowie; fot. MK).

Kurtka namiestnika Szmigielskiego jest mocno zniszczona, wypłowiała i wymaga pracochłonnych zabiegów konserwatorskich, które pozwoliłyby ją w przyszłości eksponować. Ciekawostką jest, iż prawdopodobnie posłużyła Janowi Matejce, jako jeden z rekwizytów przy malowaniu obrazu „Kościuszko pod Raclawicami”. Świadczyć o tym może zbieżność w czasie przekazania kurtki przez Marię Rożałowską w depozyt Uniwersytetu Jagiellońskiego (1880) z rozpoczęciem prac nad obrazem (1884) i wystawieniem go po raz pierwszy na widok publiczny (1888). Również fakt umieszczenia przez Matejkę przy mundurze oficera stojącego poniżej postaci Naczelnika (w dolnym, lewym rogu obrazu), wspomnianych wcześniej karmazynowych stryflików-klapek, był prawdopodobnie skutkiem wzorowania się Mistrza na tym egzemplarzu kurtki. Stanowi ona jedną z wcześniejszych odmian munduru (z przed roku 1789) z rozwiązaniami, które w kolejnych latach uległy modyfikacji (dotyczy m.in. długości wyłogów, obecności tzw. dragonika, czy koloru stryflików) tak, iż w okresie insurekcji była już pewnym anachronizmem.

Z kurtki tej zdjęto szablon do współczesnej rekonstrukcji munduru towarzysza KN z lat 1791-1794, opracowanej przez Piotra M. Zalewskiego (z powodu podanych wyżej różnic, autor rekonstrukcji przy odtwarzaniu jej detali oparł się o pozostałe zachowane egzemplarze, pochodzące z lat późniejszych)¹³.

¹³ P. M. Zalewski, *op. cit.*

Fot. 4. Kurtka kawaleryjska namiestnika A. Szmigielskiego (ze zbiorów MN w Krakowie; fot. MK).

Jednak czymś zupełnie wyjątkowym, szczególnie wyróżniającym kurtkę Szmigielskiego spośród czterech zachowanych w kraju kurtek mundurowych KN, jest obecność oryginalnych guzików – z numerami szwadronu, w którym służył Namiestnik.

Guziki zachowały się niemal w komplecie; brak jedynie niektórych sztuk przy stryflikach i rękawach kurtki. Wykonane zostały ze stopu cyny. Wszystkie są jednakowe, lekko wypukłe, a ich średnica wynosi 17 mm. Na awersie każdego widnieją cyfry tworzące nr „59”, umieszczony na gładkim tle, ograniczonym równie wypukłym jak cyfry okręgiem obrzeża. Na rewersie znajduje się uszko w kształcie pętli, okrągłe w przekroju, z kolistym zgrubieniem u nasady, stanowiące wraz z tarczą guzika jednorodny odlew. Wzdłuż średnicy tarczy od strony rewersu widoczna jest nierówność nadlewu w miejscu łączenia form odlewniczych. Całość wykonana jest jednak z dużą starannością, dbałością o szczegóły, wykończenie i powtarzalność wyrobu. Dlatego należy je zaliczyć do produkcji rzemieślniczej któregoś z miejskich wytwórców pieczęci lub brązownika¹⁴.

Fot. 5 i 6. Awers i rewers guzika z kurtki kawalerskiej A. Szmigielskiego. Wykonany ze stopu cyny, lekko wypukły, o średnicy 17 mm (ze zbiorów MN w Krakowie; fot. MK).

Numerowane guziki z kurtki Szmigielskiego stanowią ostateczny i niepodważalny dowód stosowania w KN takiego właśnie sposobu oznakowania żołnierzy poszczególnych szwadronów. W kręgu historyków, kolekcjonerów oraz osób zajmujących się rekonstrukcją historyczną od pewnego już czasu krążyła hipoteza wiążąca te przedmioty z KN. Wynikała ona z faktu odnajdywania guzików z numerami przewyższającymi nieraz wielokrotnie numerację regimentów pieszych, pułków czy brygad. Tym bardziej, że pozostałe cechy pozwalały zaliczać je do okresu końca XVIII wieku.

Zakres numeracji wspomnianych guzików zawiera się w pomiędzy 1 a 96, co odpowiada liczbie szwadronów KN w Koronie. W przypadku przedziału numerów obejmujących guziki 1. i 2. brygady KN (w niniejszej części opracowania przyjęto numerację brygad: 1-8, po reorganizacji z 30 XI 1789), a więc z numerami od 1-12 i 13-24, ich identyfikacja jest mniej pewna, gdyż mieści się w niej także numeracja regimentów pieszych z tego okresu (nr-y regimentów: 1-21¹⁵) oraz pułków pieszych i jazdy w okresie Królestwa

¹⁴ M. Dubrowska, A. Sołtan, *Wytwórnice guzików w dziewiętnastowiecznej Warszawie i ich produkcja*, [w:] *Almanach Muzealny*, t.3, 2001, s. 92-95. Wytwarzaniem metalowych guzików w tamtym okresie zajmowali się pieczętarze i brązownicy. Dopiero na początku XIX w., w związku z rosnącym popytem, głównie ze strony wojska i urzędników, powstały pierwsze specjalistyczne wytwórnie guzików, m.in. Samuela Münchheimera w Warszawie.

¹⁵ B. Gembarzewski, *op. cit.*, s. 26-32.

Polskiego (nr-y pułków pieszych: 1-8, jazdy: 1-4). Ten przedział należałoby z ostrożności powiększyć o kolejne numery (obejmujące szwadrony nr 25-26 w 3. brygadzie KN), ze względu na liczbę pułków pieszych w okresie Powstania Listopadowego (nr-y pułków pieszych: 1-26, jazdy: 1-14)¹⁶. Wymienione jednostki w przypadku żołnierzy szeregowych używały bardzo podobnych guzików, wykonanych z identycznych materiałów i tą samą technologią, chociaż różniących się (zazwyczaj) od guzików KN krojem cyfry, przekrojem poprzecznym tarczy guzika oraz brakiem dodatkowego okręgu przy obrzeżu.

Guziki brygad koronnych KN wykonywano z różnych stopów cyny (np. z dodatkiem ołowiu, miedzi i antymonu – tzw. *pewter*), są więc w kolorze „białe” lub „srebrne”, tak jak opisują to wcześniej przywoływane regulaminy. Generalnie (z wyjątkami) występują w dwóch wielkościach: mniejsze (typ: małe), o średnicy ok. 17-21 mm – do kurtek mundurowych i być może do rękawów wojskowych płaszczy, oraz większe (typ: duże), o średnicy ok. 23-25 mm – prawdopodobnie są to guziki główne do płaszczy.

Ze względu na jakość wykonania, przekrój poprzeczny tarczy oraz detal rysunku awersu guziki te można podzielić na kolejne dwa typy. Podział ten wydaje się tym bardziej właściwy, iż w obrębie tego samego numeru spotykane są obydwie jego postaci.

Do pierwszego (typ 1), należałoby zaliczyć guziki z dodatkowym, ozdobnym elementem na awersie, w postaci wypukłego okręgu przy krawędzi obrzeża. Wykonane niezwykle starannie jak na użyty materiał, w przekroju są lekko wypukłe (z wyjątkami; nr 29 jest płaski). Styl w jakim wykrojone zostały cyfry, nawiązuje do czasów stanisławowskich ówczesnej epoki baroku. W grupie tej mieszczą się guziki z kurtki Szmigielskiego (5. brygada) oraz inne, używane m.in. w 1., 2. i 3. brygadzie, np. z numerami: 6, 16, 25-27, 30-31¹⁷. Można domniemywać, iż ta odmiana guzików przeznaczona była głównie dla „towarzyszy” (w formacjach KN istniał, mający swoje korzenie jeszcze w okresie średniowiecza, tradycyjny podział żołnierzy na towarzyszy – dawniej rycerzy - oraz na szeregowych, zwanych wcześniej pocztowymi, pełniących niegdyś funkcje pomocnicze).

Fot. 7 i 8. Awers i rewers guzika 27. szwadronu Kawalerii Narodowej – typ 1, mały. Wykonany ze stopu cyny, lekko wypukły (fot. z portalu internetowego Allegro: www.allegro.pl, dostęp z 30.04.2017 r.).

¹⁶ B. Gembarzewski, *op. cit.*, s. 68-85.

¹⁷ Zestawienie fotografii guzików KN załączono na końcu opracowania. Niemal wszystkie opisywane i prezentowane w zestawieniu egzemplarze są dostępne wyłącznie w postaci ich fotografii (niekiedy z opisami), na krajowych i zagranicznych portalach i forach internetowych dla zainteresowanych historią wojskowości.

Drugi typ (typ 2), zazwyczaj płaskich w przekroju guzików, reprezentowany jest znacznie większą liczbą odnalezionych i znanych egzemplarzy. Charakteryzuje go mało staranne wykonanie i wykończenie, zauważalne w postaci mniej foremnych, często krzywo w stosunku do siebie ułożonych cyfr, oraz słabo wygładzone, pełne nierówności tło. Na niską jakość wyrobu miały z pewnością wpływ cięcia w wydatkach finansowych ówczesnego Sejmu Rzeczypospolitej. We wstępie do Ordynasu z 7 lipca 1789 r., Hetman Wielki Litewski wraz z Komisją Wojskową zapisali: *Przywodząc do Exekucyi Prawo Seymu terażniejszego w Punkcie Piątym o ustanowieniu Kommissyi Woyskowej zapadłe: w następujących słowach: Karność, Posłuszeństwo, Musztra, Ubiór oszczędny [...] w całym Woysku zupełnie Polski, niniejszego Seymu Ustawą nakazany [...]*¹⁸.

Powołana w ordynansie oszczędność ubioru, przekładała się nie tylko na rezygnację z niektórych elementów czy dodatków do umundurowania, ale także na wybór tańszych wytwórców, dysponujących niestety mniejszymi możliwościami technicznymi, co wpływało na jakość – w tym przypadku, guzików. Mogła być także efektem wytwarzania niektórych ich partii w warunkach polowych, np. w obozowych warsztatach. Być może guziki tańszego sortu, były wytwarzane głównie z myślą o szeregowych (pocztowych).

Fot. 9 i 10. Awers i rewers guzika 27. szwadronu Kawalerii Narodowej – typ 2, mały. Wykonany ze stopu cyny, płaski (fot. z portalu internetowego Buttonarium: www.buttonarium.eu, dostęp z 12.05.2017 r.).

Na podstawie zachowanych egzemplarzy guzików, ze względu na rysunek awersu, z grupy tej daje się wyodrębnić jeszcze kilka odmian różniących się znacząco krojem cyfr. Wśród nich szczególną uwagę zwraca nietypowa przerwa w osi pionowej niektórych znaków, np.: 6, 8, 9 i 0. Wspomniana przerwa występuje niemal wyłącznie przy guzikach 5. brygady, np. w odnalezionych egzemplarzach z numerami: 58-60 (typ 2). Wśród guzików tej brygady, nietypowy jest również krój cyfr: 1, 4 i 7 w numerach: 49, 51 i 57 (typ 2).

Jednolity wygląd z uwagi na formę cyfr mają także zachowane guziki 8. brygady, z numerami: 91-96 (typ 2). Prawdopodobnie pochodzą od jednego producenta, który mógł je wykonać nawet dla wszystkich jej szwadronów. Podobne serie, być może także pojedynczego producenta można wyróżnić wśród guzików przeznaczonych dla szwadronów 3. brygady z

¹⁸ Ordynans Hetmana Wielkiego Litewskiego i Komisji Wojskowej Obojga Narodów, z dnia 7 lipca 1789 r. [w:] J. Czop, *op. cit.*, s. 114-115.

numerami: 25-27 i 29-31 (typ 1) oraz 25-28, 32 i 34 (typ 2), a także dla brygady 4., z numerami szwadronów: 37-38, 40-43 i 46-48 (typ 2).

Składam serdeczne podziękowania dla Pana Piotra Wilkosza, kustosa Kolekcji Militariów Muzeum Narodowego w Krakowie, który podczas kwerendy zbioru guzików wojskowych ujawnił mi fakt przechowywania w zasobach Muzeum munduru namiestnika Szmigielskiego.

*Marek Kurzeja
Rabka-Zdrój, maj-lipiec 2017*